

Hantos Elemér

VILÁGHÁBORÚ GAZDASÁGI OKAI ÉS HATÁSAI

A hagyományos történetírás okaik szerint osztályozza a háborúkat. Különböztet függetlenségi és szabadságharcok, örökösödési és vallásháborúk, gyarmati és hódító hadjáratok között. Nagy időközökben feljegyez egy-egy küzdelmet, amely a világhatalomért, a világalomért folyik. Minden évszázadban – mondotta Bismarck – tanúja az emberiség olyan mérkőzésnek, amely a világra járását további száz esztendőre helyreigazítja.

A mostani háború valódi okai sem kétségesek.¹ Természetes ugyan, hogy a hadviselő felek egymást vádolják, egymásra igyekeznek a felelősséget áthárítani és a nagy többség csak a közvetlen előzményekben keresi a háború okait. Mégsem vitás ma már, hogy nem a monarchia szerb ultimátuma és nem a németek belgiumi betörése okai a tűzvésznek, amely a fél világot dúlja.

Szerbiát, amely az orgyilkosságot, mint politikai intézményt rendszeresítette, a monarchia csupán arra akarta kényszeríteni, hogy a jövőben tartózkodjék oly magatartástól, amelyet a monarchia a maga megalázása és hatalmi állásának megrendülése nélkül, tovább el nem tűrhetett. Németország pedig csak akkor határozta el magát Belgium semlegességének megsértésére, amikor már valószínűnek látszott, hogy ellenfelei megelőzik ebben a szándékában. Aggodalma alaposnak bizonyult. Belga levéltárakban felfedezték azóta annak a megállapodásnak hiteles szövegét, amely még 1906-ban jött létre Belgium hozzájárulásával, Anglia, Franciaország és Oroszország között s amely német-francia háború esetére semlegességének mellőzésével, Belgiumot jelöli, ki hadműveleti alapul és felvonulási körzetül.² Bár ilyen körülmények között egyik ország sem számíthatott volna elnézésre, mégis úgy a monarchia, mint Németország kijelentették, hogy sem Szerbia,² sem Belgium területi épségét és függetlenségét érinteni nem fogják.³

¹ A felfogás egyöntetűségére vall az a két tanulmány, amely a háború okairól egyidejűleg jelent meg a «*Budapesti Szemle*» 1914. évi decemberi számában. *Angyal* Dávid (A világháború okai) főleg külföldi források, *Marczali* Henrik (A világháború történeti megvilágításában) főleg saját szemlélődései alapján ugyanahhoz az eredményhez jutnak. Mi csak azokat a gazdasági okokat soroljuk fel, amelyek a világháború felidézéséhez hozzájárultak s amelyeket mint egy jövő, háború valószínű okait már «A monarchia pénzügyi harcokészültsége, mozgósítása és hadviselése» című munkában (Bp. 1914.) részletesen kifejtettük.

² Szerbia területi épségének és függetlenségének érintetlenül hagyását a monarchia hangsúlyozta, az orosz diplomácia azonban tagadta e szándékunkat, vagy legalább is titkolta. Érdekes adalék erre az orosz narancskönyv 75. sz. 1914. aug. 1-én Parisban kelt okmánya, amelyben a váddal szemben Iswolsky párisi orosz nagykövet igyekszik magát tisztázni: «Je tiens du Président que pendant les dernières journées l'Ambassadeur d'Autriche a assuré avec force le Président du Conseil des Ministres et lui même que l'Autriche nous aurait déclaré être prête a respecter non seulement l'intégrité territoriale de la Serbie, mais aussi ses droits souverains, mais que nous aurions intentionelle-ment fait le silence sur cette déclaration».

³ Anglia bűnrészessége (felbujtói minősége) a háború felidézésében legplasztikusabban abból a levélből világlik ki, amelyet 1914. augusztus 1-én Sir Edward Grey angol külügyminiszter intéz Sir E. Goschen Anglia berlini nagykövetéhez. Ebben a levélben a nagykövettel folytatott. A német nagykövet kérdést intézett az angol külügyministerhez, vajjon Anglia semleges maradna-e, ha Németország megigérné, hogy Belgium

A bekövetkezett események egész sora igazolta, hogy Szerbia csak előőrse volt a monarchia ellen intézett támadásnak, Belgium pedig semlegességét már rég elalkudta. A szikra ezekben az országokban pattant ki, a nagy mennyiségű gyújtóanyag azonban másutt gyülemlett fel.

A szerb konfliktusban Oroszország jelentkezett mint érdekelt. Azonban valószínű, hogy az orosz politika, amely eltúrte az annexiót, Szerbiának elzárását az Adriától, Montenegro kiutasítását Szkutariból, a független Albánia alakítását és egy német fejedelemnek albán trónra ültetését, eltúrte volna az osztrák-magyar ultimátumot is és nem kockáztatta volna meg miatta a háborút a monarchia s a vele szolidáris, német birodalom ellen. Sőt francia szövetségését, amely pedig évek óta minden erejét megfeszítette, hogy készen álljon a két német lakosságú, de közel kétszáz évig hozzátartozott tartomány visszafoglalására, sem sikerült volna Szerbia érdekében mozgósítania. Oroszország és Franciaország elhatározására Anglia magatartása volt döntő befolyással. Anglia közbelépése alakította át az európai háborút mérhetetlen arányú új beláthatatlan tartamú világháborúvá.⁴

Vajjon mi készítette Angliát erre a végzetes lépésre, erre «az ostoba és elvetemült gonosztetre», amelynek egy angol miniszter az angol-német háborút nevezte? A közvetlen előzményeket, az ürügyeket már ismerjük. A belga semlegesség megsértésén kívül az angol külügyminiszter az európai egyensúly fentartását hangsúlyozta. Anglia minden európai háborúba ezzel a jelszóval ment bele s az európai egyensúly fentartása alatt mindig a saját túlsúlyának biztosítását értette. Most is veszélyeztetett túlsúlya érdekében kelt a szerb királygyilkosok védelmére és szakított a splendid isolation százéves politikai hagyományával, hogy az orosz cárizmus oldalán küzdjön a gyűlölt német militarizmus ellen.

Anglia ennek a háborúnak kártyáit kétségkívül nagy ügyességgel keverte. Régóta fájlalva azt a sikert, mellyel a Németbirodalom helyét a napfényben biztosítani tudta, most elérkezettnek látta az időt, hogy versenytársát legyűrje. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az eszközökben sohasem válogató szigetország nem szalasztotta el az alkalmat, amikor a nagyszláv gondolatot és a francia revanche eszmét a maga kereskedelmi és ipari érdekei javára kiaknázhatta.

Anglia politikája már a 16. század óta mindig a legerősebb gazdasági versenytárs ellen fordult. A német Hanza szövetséget ártalmatlanná tette, Spanyolország, Hollandia és Franciaország tengeri hatalmát megtörte, most sorját kívánja ejteni a feltörekvő német

semlegességét meg nem sérti. Az angol külügyminiszter kitérő választ adott. («I replied that I could not say that; our hands were still free and we were considering what our attitude should be.») S amikor a német nagykövet sürgette, hogy a feltételeket, amelyek mellett Anglia semleges maradna, akkor is az angol külügyminiszter – saját bevallása szerint – kitérő választ adott, noha Németország Belgium semlegességének megóvása mellett még Franciaország és gyarmatai területi épségét is hajlandó volt biztosítani. (The Ambassador pressed me as to whether I could not formulate conditions on which we would remain neutral. He even suggested that the integrity of France and her colonies might be guaranteed. I said that I felt obliged to refuse definitely any promise to remain neutral on similar terms and I could only say that we must keep our hands free.» A fentidézett levélben Sir E. Grey. A levelet közli White Paper Miscellaneous No. 123. 1914. és az oxfordi modern történeti fakultás kiadványában «Why we are at war» Oxford 1914. 194..1.

⁴ Élesen kiviláglik ez a pétervári belga ügyvivőnek 1914. évi július 30-án kelt jelentéséből, melyet a németek később elfogtak s amelyben kormányának jelenti: «Ma Pétervárott erősen meg vannak győződve, sőt erre vonatkozó biztosításokat is kaptak, hogy Anglia Franciaországot 'támogatni fogja. Ez a támogatás döntő jelentőségű és az orosz háborús párt diadalához nem kis mértékben hozzájárult.» L. Riesser: England und wir. 28. 1.

birodalomnak. VII. Edward indította meg a hajtvadászatot Németország ellen.⁵ Egész tevékenységét annak a politikának szentelte, amelyet a német császár bekerítésnek (Einkreisen) nevezett el. Mindent elkövetett, hogy Németország szövetségeseit elidegenítse, hogy az magára maradva ne legyen képes ellenállani ellenségei nyomásának.

Mit vétetett Németország Anglia ellen? Amikor Németország a világpiacon megjelent, a földkerekségnek legértékesebb részei le voltak foglalva. Az óceánok azon pontjait, amelyek uralkodnak a legfontosabb közlekedési vonalakon, Anglia szállotta meg. Gibraltár, Malta, Cyprus, Suez, Aden, Perim, Singapore, egyes állomásai a korlátlan tengeri hatalomért folytatott hódító angol politikának. Csak a Csendes óceánon kellett megosztania uralmát Japánnal, Északamerikával és részben Franciaországgal. Mégis a német tengeri erő emelkedését tartja legveszedelmesebbnek. A németnek semmit se akar átengedni tengeri uralma gazdaságából. A német gyarmatpolitika ezért, összeütközéseket elkerülendő, tényleg csak annak megszerzésére szorítkozott, amit más hatalmak megszállani elmulasztottak. Így jutottak a németek birtokába Kelet-Afrika, Új-Guinea s a nagy óceán szigettengere eddig elhanyagolt, néptelen és terméketlen részeinek.

A Németbirodalom azonban rohamosan emelkedett. Lakossága, amely a birodalom alapításakor 40 milliót tett ki, 70 millióra szaporodott fel. Mivel pedig a népesség évente 900 ezer fővel emelkedik, feltehető, hogy két évtized múlva 85 millióra fog szaporodni. Az egyre növekedő tömegek táplálását a birodalom csak úgy bírja el, ha termelvényeit külföldön értékesítheti.

Sikerült is óriási mértékben fokozni az árúk termelését és kivitelét a német ipar, kereskedelem és földművelés fejlesztése révén. Ezen a ponton került összeütközésbe Anglia érdekeivel, amely világkereskedelmi, világ gazdasági és ami ugyanazt jelenti, világhatalmi állását féltette Németországtól.

Anglia iparával, kereskedelmével, forgalmával ugyan ma is a világ összes országainak élén áll.⁶ De felfelé törekvő útja az utolsó évtizedekben meglassabbodott. Gazdasági fölénye különösen Németországgal szemben fokozatosan csökken. A fejlődés ezen irányát legszembetűnőbben külkereskedelmén, világhajózásán és iparán észlelhetni.

Anglia külkereskedelme a legnagyobb a világon. Németországé viszont a legrohamosabban emelkedő. 1884-1912-ig a brit külkereskedelem megduplázódott, Németországé megháromszorosodott. Nagybritannia részesedése a világkereskedelemben 1886 óta 21 százalékról 17 százalékra csökkent. Ugyanakkor Németországé 10 százalékról 13 százalékra emelkedett.

Az angol kivitel 1913-ban 10.7 milliárd márkát, a német 10.1 milliárdot tett ki. A német kivitel értéke szerint csak 6 százalékkal maradt az angol mögött. Anglia részére a veszély, hogy versenytársa túlszárnyalja, ily módon közvetlenül fenyegetővé vált.

Anglia kereskedelmi tengerészeié ugyancsak a legnagyobb a világon. Tizenkét millió tonnatartalmával négyszeresen haladja meg a németet De miként a világkereskedelemben, úgy a világhajózásban is Németország az utóbbi időben gyorsabban fejlődött. 1900-tól 1912-ig a német kereskedelmi tengerészet tonnatartalom dolgában 62 százalékkal, az angol csupán 28 százalékkal emelkedett. A német hajózás ma a kényelem és az ellátás jósága tekintetében az első helyet foglalja el. A Hamburg-Amerika-vonal és az Északnémet Lloyd-társaság a világ

⁵ Már az 1901. jan. 21-én bekövetkezett trónralépte után egy évvel Anglia szerződést kötött Japánnal, amely ugyan elsősorban az angol érdekeknek Indiában az oroszokkal szemben való védelmére irányult, de amely más nemzetek, jelesen a német ellen alkalmas szövetségnek bizonyult. Ezt követte 1904. ápr. 8-án a Franciaországgal kötött szerződés, amely az entente cordiale alapját megvetette.

⁶ V. ö. *Völcker*, Englands Volks- und VerkehrsWirtschaft und der Krieg. Deutsche Revue 1914. decemberi szám.

legnagyobb hajóstársaságai. Részeseedésük az északamerikai bevándorlási forgalomban az egész forgalom 40 százalékát teszi ki.

A hajóépítésben is ma még Anglia messze elől van. A brit birodalomban 1912-ben 1.6 millió tonnatartalmú hajó épült, míg Németországban mindössze 0.34 millió tonnatartalmú. De a különbség itt is egyre csökken. 1900-tól 1912-ig a hajóépítkezés Németországban 82 százalékkal, a brit birodalomban csupán 17 százalékkal növekedett.

Különösen ipari téren tapasztalható a németek előnyomulása az angolokkal szemben. Kezdetben maguk az angolok kicsinylőleg gondolkoztak a német iparcikkekről és a «made in Germany» jelzés megbélyegzésnek volt szánva. Idővel ugyanezt a jelzést ajánlásnak tekintették és ma már Angliában is szállóige a háború okának megjelölésére az a mondás:

This war has not been made in Germany, but «made in Germany», has made the war. (Ez a háború nem Németországban készítettett elő, de Németország készítményei készítették háborúra.)

A gazdasági élet egyéb terein is hasonló elernyedés nyomai mutatkoznak. Anglia mezőgazdasága nyugvópontra jutott. Helytelen birtokpolitika és bérletrendszer akadályozza fejlődését és elnépteleníti falvait. Vasútjai ugyan, ami a gyorsaságot illeti, utólérhetetlennek bizonyultak, de széttagozott szervezetük és elavult berendezésük folytán sem a tarifa olcsósága, se a pénzügyi eredmény tekintetében nem versenyezhetnek a németekkel.

Az angol nép nemzeti vagyon és jövedelem dolgában a világ leggazdagabb nemzete. Csakhogy a jövedelem elosztása sehol sem aránytalanabb, az ellentét szegény és gazdag között sehol nem. kirívóbb. A mostani liberális kormány megkísérelte ugyan, hogy radikális reformokkal a brit népelet és közgazdaság súlyos szervi bajait orvosolja. Azonban nem sikerült még a társadalmi békét sem helyreállítania. Az ir politikában leküzdhetlen ellenállásra talált. Lehetséges, hogy a belső nehézségek labirintusából való menekvés igyekezete is közrejátszott külpolitikai elhatározásainál.

Bel- és külpolitikai okokból azonban csak másod-és harmadsorban vett részt Anglia a háborúban és tette részvételével lehetővé a világháborút. A főök az volt, hogy gazdasági versenytársát halálosan találja. Az angol csapatok azzal a bevallott küldetéssel jöttek a kontinensre, hogy az általuk megszállott területeken a német ipartelepeket tervszerűen és alaposan megsemmisítsék. «Nem a kölni dómot akarjuk elpusztítani – mondotta egy előkelő államférfiú, – hanem, a német gyárakat, áruházakat, bankokat, gépeket és pályaudvarokat». Amire a hadsereg képtelennek bizonyult, azt elkeseredett kalmárháborúval (business war) próbálta elérni. E célból azelőtt soha igénybe nem vett eszközhöz, ellenfelei magántulajdonához nyúlt, eltiltotta alattvalóinak az ellenséges külföldre való fizetést, sőt az azokkal való érintkezést, az egyszerű levelezést is. Ártatlan polgárainkat gyűjtőtáborokba zsúfolta s mindezzel nemcsak Francia- és Oroszországot ösztönözte hasonló rendszabályokra, hanem bennünket is oly megtorló lépésekre kényszerített, amelyek különben elmaradtak volna.

Tervszerű körülkerítési politikájában a tengeri forgalom önkényes kezelése jutott kapóra. A londoni tengerjogi konferenciáknak 1909 február 26-án ratifikált deklarációját Anglia előrelátóan máig sem fogadta el, mivel az abban foglalt eltéréseket az ellenséges kereskedelem kíméletlen megbénítását célzó gyakorlatától nem tartotta célszerűnek. A háború kitörése után az angol kormány ugyan kijelentette, hogy általánosságban a londoni egyezményhez kíván alkalmazkodni. Minden egyes alkalom azonban rácsúszott erre a jó szándékra. Árucikkeket, amelyek hadi célokra vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon közvetve használhatók és ennélfogva az 1909. évi deklarációban a szabad áruk lajstromába vétettek fel (mint: ruggyanta, bőrök, szőrmék, különféle fajta vasércék) Anglia viszonylagos dugáruknak nyilvánított, épúgy, amint a viszonylagos dugáru cikkeket abszolút dugáruknek jelentett ki és ezzel a forgalmunkat semleges hajókon egészen más, szigorúbb

jogszabályoknak vetette alá. Az 1909. évi deklaráció szerint élelmi cikkek viszonylagos dugáruk, és a 33. szakasz szerint csak akkor foglalhatók le, «ha bebizonyul, hogy a haderőnek, vagy az ellenséges állam közigazgatási hatóságainak vannak szánva», a 35. szakasz szerint pedig a viszonylagos dugáru lefoglalása teljesen ki van zárva, ha a hajó semleges kikötőbe veszi útját. Az angol gyakorlat e szabályok mellőzésével elérte, hogy élelmiszerek, valamint az ezekkel egy sorba helyezett petróleum, az ellenséges államok polgárainak bárminő szükségletei részére egyáltalán nem szállíthatók.

Anglia gazdasági fegyverekkel akarja kivívni azt, amit összes fehér és színesbőrű szövetségeseivel katonailag elérni nem tud. Az együttesen 120 millió lakossággal bíró monarchiánkat és német birodalmat, mint egy óriási erődöt, ostromzár alá akar helyezni, amely megadja magát, mihelyt élelmiszerei és hadikészletei elfogynak.

Ebben az igyekezetében készséges szövetségesre talál Oroszországban. Oroszország a szlavofil testvériség morális álarcával igyekszik leplezni világhatalmi vágyait. Az erő és lendület azonban, amely a pánszláv mozgalomban kétségkívül lakozik, nem annyira a monarchia elleni antagonizmusból táplálkozik, mint inkább a gazdasági expansióra való törekvéséből. Ez a törekvés elsősorban tengerpartok szerzésére irányul. Északon megszerezte a Balti-tengerpartot a svédek legyőzése által. Délen ura lett a Fekete-tenger partjának, a Duna torkolatától a Kaukázusig. Célja ezzel még nincs elérve. A Keleti-tengert szoros és könnyen elzárható utak kötik össze az Óceánnal, a Visztula torkolata német kézen van. A Fekete-tengerből a kijáratot a Boszporuson és Dardanellákon át Konstantinápoly és a nemzetközi szerződések zárják el. Az Adriához Szerbián és Montenegrón át szeretne hozzáférközni, itt azonban a monarchia állja el útját. Gazdasági elégtelenségét csak fokozza a német kereskedelem és ipar térfoglalása. Németország 1912-ben az orosz összkivitelnek 317 százalékát vette fel, az orosz bevitelnek azonban 50 százalékát szolgáltatta. Nacionalista körök rég hangoztatják, hogy Németország felhasználta 1904-ben Oroszország súlyos helyzetét arra, hogy belőle kedvező kereskedelmi szerződést csikarjon ki. Sokan 1917-re, a kereskedelmi szerződés megújítási időpontjára háborút jósoltak a két ország között.⁷ Az orosz birodalom ezen világhatalmi törekvéseiben azonban más gazdasági okok is játszanak közre. Nagyszabású agrárreformokkal, mezőgazdasági termelvényeinek lényeges emelkedését érte el. Bár óriási területek felett rendelkezik, többtermelése számára mégis új piacokra vágyik Európában a Közép-tengeren, Ázsiában jégmentes kikötőkön keresztül és azokon túl határtalan határokig.

Csak Franciaország számára volt az 1914. évi háború elsősorban a nemzeti becsvágynak kérdése a revanche jegyében. A francia imperializmus eszméje nem a szaporodó népesség és túltengő közigazdaság természetes talajából sarjad. A francia közigazdaság az ország kedvező földrajzi fekvése, gazdag természeti forrásai, a kereskedelemre előnyös védvámpolititikája és lakosságának közmondásos takarékosága ellenére is holtpontra jutott. Bár ipartelepei számosabbak, mint általában hisszük, fejlesztésük nem történhetik abban a mértékben, amint az ország tőkegyűjtése megkövetelné. A fejlődés főakadálya a munkaerőben való hiány, ami ismét a népesség túlcsekké szaporodására vezethető vissza. 1886 óta a ma 39.8 millióra tehető lakosság csak 1½ millióval szaporodott; ugyanabban az időben Németországhoz 48 millióról 70 millióra emelkedett. Ily módon lett Franciaország iparfejlesztő állam helyett tőkegyűjtő ország, amelynek népessége évi 5 milliárdos megtakarítását legalább felerészben értékpapírokban helyezi el. A nemzeti érvényesülés vágyában csupán egy gazdasági tényezőt, a tőkét használta fel világhatalma eszközéül.

Japánt is, mint Franciaországot, elsősorban a bosszú érzete vitte háborúba. Már 1895. óta haragudott Németországra, amiért a simonseki-i békekötéskor Oroszországnak és Franciaországnak segített annak megakadályozásában, hogy a győztes Japán elvegye Kínától

⁷ V. ö. *Wlassics* Oyula: A német világpolitika és Bülow. Budapesti Szemle, 1914. dec, 333. 1.

Liaotung félszigetet. Ezért engedte át Kina Kiaocsaut Németországnak, melynek elpusztításával most Japán akarja előkészíteni gazdasági egyeduralmát a távol Keleten.

Így állanak előttünk a hadviselő nemzetek érvényesülési vágyaikban. Csaknem valamennyinél gazdasági törekvések irányadók. De azért az ezekkel járó lélektani momentumok sem alárendelt jelentőségűek. A német előtt a viláგuralom reménye lebeg. Bennünket az önfentartás ösztöne sarkal. A török létéért küzd. A franciát a revanche eszméje hevíti. Az oroszot telhetetlensége kergeti. A japán keleti fanatizmussal bosszúért liheg. Az angolt azonban csak a félelem hajtja. Az a félelem, hogy Németország idővel túlszárnyalhatja. Nem is maga akar emelkedni, csak vetélytársát lesülyeszteni.

Anglia és Oroszország részéről ez a háború a legnagyobb mértékben gazdasági háború. Anglia részéről gazdasági háború a viláგuralom fentartásáért, Oroszország részéről a tengeri uralom kiterjesztéséért és mindkettő részéről a Németbirodalom és monarchia gazdasági fejlődésének meggátlásáért.

És folyik a harc a gazdasági háború legkíméletlenebb eszközeivel. A világgazdaság egészen új, idegen képet öltött. A világereskedelem korábbi terjedelmének töredékére zsugorodott össze. A nemzetközi árucseré, pénz- és hitelforgalom úgyszólván éjjelen át megbénult. Egy hirtelen megrázkódás a világgazdaság szálait széttépte, intézményeit maga alá temette, miként a Vezúv kitörése Herculánium és Pompeii városokat.

A tőzsdék mindenütt úgyszólván egy csapásra bezárultak. Madrid és Toronto július 28-án, Berlin, Bécs, Budapest, Brüsszel, Antwerpen és Róma július 29-én, Paris, Szt. Pétervár, Montreal, Buenos Ayres és más délamerikai tőzsdék július 30-án zártak. Még csak London és New-York tőzsdéi működtek. Július 31-én reggel 9 órakor a londoni tőzsde is kénytelen volt évszázados történetében először kapuit becsukni, miután a visszaözönlő papírok árját feltartóztatni többé nem tudta. A new-yorki tőzsde kormányzói ugyanazon reggel 10 órakor követték az angol példát. Az elsőrangú papírok értékesítési lehetőségének megszűnésével megszűnt a fizetési eszközök beváltása is. Gazdag utasok csekkönyvvvel és hitellevelekkel felvértezve fillértelenül rekedtek meg Európa bármely országában. Meghitt üzletbarátok elkeseredett ellenségekké lettek, amikor nemzetek hadseregekké formálódtak át. De a kölcsönös forgalom nemcsak az egymással hadat viselő országok között szakadt meg, hanem a szövetséges és semleges államok között is a különböző kiviteli, tilalmak, a közlekedés nehézségei, a tengeri hajózás veszélyei folytán.

A külkereskedelem megbénulása nem véletlen következménye, hanem kifejezett célja és leghatályosabb eszköze a gazdasági hadviselésnek. Anglia ezért zárta el a Középtenger két bejárati helyét és hadi hajóival ezért fenyegeti az Északi tenger forgalmát. Kereskedelmi összeköttetésünk e miatt szakadt meg nagy gazdasági területek egész sorával. Áruforgalmunk a velünk háborúban álló országokkal és ezektől függő területekkel (Brit-India, Egyiptom, Kanada, Ausztrália stb.) az 1912. és 1913. évi átlag szerint 1700 millió koronát vagyis egész külkereskedelmünknek több mint egy negyedét tette ki. Nem csoda, ha az ellenséges külfölddel való szakítás külkereskedelmünk terjedelmét rendkívül szűk határok közé szorította. Még érezhetőbb volt a világforgalom megszűnése Németországban. Németország a brit birodalom bevitelében és kivitelében második helyet foglalja el. Beviteli forgalmát csak az Északamerikai Egyesült Államok múlják felül, kivitelét csak a keletindiai árukivitel haladja meg. Természetesen Nagybritannia Németország legjobb vevője is. De míg Németország kivitele Nagybritanniaába 1900-tól 1913-ig a felénél jóval többel szaporodott, utóbbi bevitele Németországba alig-alig emelkedett. Németország kivitele Angliába 1900-ban 912 millió márkát tett ki, már 1913-ban 1438 millió márká; ugyanazon időben bevitele Angliából 841 millió márkáról mindössze 876 millióra emelkedett. A német birodalom a szigetország összes termelvényeinek mindössze nyolc százalékát vásárolja meg, míg utóbbi a német termelésnek tizenöt százalékát.

Az adatok mutatják, milyen érzékenyen sújtja a kölcsönös kereskedelmi forgalom

megszűnése az érdekelt országokat. Valószínű azonban, hogy az angol közgazdaságot sutja a háború legjobban.⁸ Németország és monarchiánk nem olyan kizárólagos ipari területek, mint Anglia. A monarchiában a lakosságnak közel 60 százaléka, Németországban több mint harmada él őstermelésből, míg Angliának csak tizenketted része. A monarchiában és Németországban a közgazdaság gerince a belforgalom. A külkereskedelem nálunk alig egy tizedét, Németországban egy hetedét teszi az összes forgalomnak. Ezért a világháború súlyos gazdasági következményei nálunk korántsem állottak be azzal a súllyal, amelytől kitörésekor tartottunk. A monarchia és Németország közgazdasága a megcsappant külkereskedelmi lehetőségek dacára a rettenetes zökkenést jól állotta ki és a háborúval megváltozott helyzetre meglepő könnyedséggel rendezkedett be.

Minden háború sikerének sarkalatos feltétele, hogy az ország közgazdasága lehető teljes mértékben tartsa meg teljesítő képességét, ami abban áll, hogy a szükségelt cikket, élelmiszereket, ruházati és építőanyagot, teherhordó és igavonó állatokat, végül különféle ipari nyersanyagokat kellő mennyiségben előállítani és szolgáltatni tudja. A hadban álló sereg mögött a termelés folytonossága, az ipari üzemek működése, röviden a gazdasági élet változatlansága az igazi tápvonal.

Közel félévi tapasztalat azt bizonyítja, hogy közgazdaságunk a háború által okozott óriási munkaerő és tőkeelvonások dacára is képes hivatásának, az egész nép és a nagy hadsereg élelmezésének, valamint a jövő gazdálkodási üzemmenet biztosításának megfelelni, feltéve, hogy erőtényezőit helyesen és gazdaságosan alkalmazza ott, ahol épen szükséges.

Ebben a kedvező tapasztalatban több szerencsés tényező játszott közre. A mozgósítás oly időpontban rendeltetett el, amikor a *mezőgazdasági* termés nagy része be volt hordva. A szép őszi idő a hátralevő mennyiségek betakarítását is lehetővé tette. Maga a termés nálunk országos átlagban ugyan még közepesnek sem volt mondható, azonban Ausztriában határozottan jó termés, Csehországban egyenesen rekordtermés volt. Kezdetben nagy volt az aggodalom a munkásiány miatt Csakhamar ez is alaptalannak bizonyult. A mezőgazdasági munkásszervezet rendkívül rugékonynak mutatkozott. A férfiakat a nők, az igáslovakat az ökrök pótolták. A legöregebb emberek előkerültek kuckóikból. Fiatal gyerekek abbahagyták játékaikat, szomszédok segítettek egymáson. A falusi iparos elem a gazdasági munkában nagy jártasságot tanúsított Ausztria egyes későnéző alpesi vidékein a nyaraló közönség segédkezett a behordásban. A munkanap mindenütt meghosszabbult.

A jövő elé sem kell túlkomor tekintettel néznünk. A magyar földművelésügyi minster karácsonyi nyilatkozatában a rendelkezésre álló adatok alapján megnyugtató bennünket arról, hogy az ország mezőgazdasági helyzete kedvező és a szükséges kenyérmennyiség a jövő évre máris biztosítottnak látszik. A gabonával bevetett területek jóval nagyobbak a múlt évinél, a vetések kitünően keltek és jól telelnek. Magyarország ez évi termése minden valószínűséggel nagyobb lesz a tavalyinál.

Az *ipari* termelés terén sem mutatkoznak jelentősebb bajok. A háború kitörésének egyik legközvetlenebb hatása ugyan az ipari termelés mélyreható megzavarása volt. A zavart elsősorban forgalmi akadályok okozták. Posta, távíró, telefon, szárazföldi és tengeri hajózás, valamint a vasutak a magánforgalomnak vagy egyáltalán nem, vagy csak korlátozott mértékben állottak rendelkezésre. Leginkább az áruforgalom korlátozásai váltak érezhetőkké. A nélkülözhetetlen nyersanyagok beszerzése ép oly lehetetlen volt, mint a kész gyártmányok

⁸ A legkomolyabb angol gazdasági lap az Economist 1914. évi december hó 26-iki számában keserűen panaszolja, hogy az utolsó hét állami bevételei 14-4 millió koronával csökkentek, ugyanakkor a kiadások nem egészen 120 millió koronáról több mint 216 millióra emelkedtek. «Last Saturday's return of public revenue showed a fall of nearly L 600.000 as compared with the corresponding week of last year, with an increase in expenditure from less than five to more than 19 millions!»

elszállítása. Mégis az a sötét sejtés, melyet a háború kitörésekor az ipar megbénulásához fűztek, csak kis mértékben bizonyult megokoltnak. Németország és a monarchia iparának az a része, amely elsődrendű szükségleti cikkek előállításával foglalkozik, a háborúban is óriási kereslet számára folytatja tevékenységét, alkalmazkodva a változó körülményekhez és a háború szükségleteihez. Érdekes példáját mutatja e jelenségnek két iparág, a szövő- és a gépipar helyzete.

A szövőipar már évek óta a túltermelés összes káros következményeivel küzd és ennél fogva boldogulni nem tudott, most a pamutnak ritkasága folytán hirtelen talpra állott. Hasonló volt a gépipar sorsa. A háború kitörésekor gépgyárosaink a legnagyobb aggodalommal néztek a fejlemények elé. Az azóta lefolyt időszak alaposan rácaféolt ezekre. Gépiparunk annyi ügyességgel annyi rátermettséggel ékelődött be a hadi szállítások mechanizmusába, hogy ezen révén teljes ellenértéket kapott a magánforgalom megcsappanásával okozott károkért. A háborús állapot a munkaalkalmaknak egész tömegét teremtette. A fegyver-, töltény- és lövedékgyártásról nem is szólva, a tábori konyhák, lövegek, gyújtók, csavarok, waggon, híd, hajóalkatrészek, muníciós kocsik gyártása a teljesítőképesség határáig foglalkoztatja gyárainkat.

El kell ugyan ismerni, hogy a háború erősen megviselt egyik-másik iparágat, súlyos károkat okozott egyik-másik üzemnek. A háború kedvezőtlen gazdasági visszahatásai közül a legjelentékenyebb az, amely az építőiparnak a háborúval kezdődő pangásából állt elő, kivált ha az ezáltal érintett existenciák nagy számát tekintjük. Mihelyt azonban a monarchia ipari termelését a maga egészében nézzük, arra az eredményre jutunk, hogy a háború gazdasági életünkre semmi esetre sem volt azzal a romboló hatással, amelytől sokan tartottak és hogy általában véve az ipari termelés viszonyai minden nehézség dacára e pillanatban nem kedvezőtlenebbek, mint a háborút megelőző években, sőt itt-ott talán határozottan kedvezőbbben alakultak.

Ogyanez a megállapítás illik a *munkapiac* helyzetére is. A folytatólagos behívások nagy mértékben csökkentették a munkanélküliek számát, az itt maradt munkanélkülieknek a hadseregszállítások folytán a legtöbb iparágban, kivált a ruházati és vas- és fémiparban módjukban volt elhelyezkedni. Számos szakma munkásai a rokon szakmákban találtak alkalmazást. Székesfővárosunk hivatalos közlönye a beszerzett statisztikai anyag alapján közmegnyugvásra megállapíthatta, hogy «a munkáspiac állapota a háború fergetege dacára elég kielégítő; a munkanélküliek száma alig nagyobb a normális viszonyok között is mutatkozó számnál, a munkáskeresleti viszonyok tehát nem rosszabbodtak olyannyira, mint azt a szakkörök bekövetkező háború esetére általában s elég indokoltan várták». Hasonló észlelettel találkozunk Bécsben is, melynek polgármestere a hivatalos közlöny egyik utolsó számában megállapítja, hogy «munkanélküliek Bécsben most kevesebben vannak, mint különben ebben az időszakban és a városi munka- és munkásközvetítő hivatal kimutatásai nem mutatnak szokatlan arányt kínálat és kereslet közt a munkapiacon. A városi köztisztasági hivatal a napokban előfordult havazásnál négyezer munkást szükségelt, azonban csak 1900-an jelentkeztek».

A munkanélküliség leküzdésére, az ipari üzemek fenntartására a *magánfogyasztás* folytonossága is szükséges.

A háború folytán az emberek nagy részének jövedelme megcsappan vagy legalább is bizonytalanná válik. Az emberek tartogatják pénzüket elsődrendű szükségletekre, élelmiszerek és fűtőanyag bevásárlására. Ez rendjén van. Mihelyt azonban a természetes önkorlátozás aggódó takarékoskodássá fajul, a termelés fennakad és egyre több üzemet helyez működésen kívül. Ilyen viselkedés megnehezít minden gondoskodást a jövő szükségleteiről és a vállalkozói kedvre bénítólag hat. Nem az aggódó takarékoskodás, nem az igények hirtelen korlátozása a gazdasági magatartás következménye, hanem ellenkezőleg annak a normális életmódnak továbbvitele, melyet az ember békében megszokott. Hiszen sokkal észszerűbb a

visszamaradott munkásoknak és kézműveseknek munkát szerezni, mint munkanélkülieknek alamizsnát juttatni.

Takarékoskodásnak csak két vonatkozásban van helye: élelmiszerek és tüzelőanyag dolgában, mivel ezekben sohasem fog hiányozni a megfelelő kereslet és mivel a hazai közgazdaság az egész szükségletet maga kénytelen előteremteni, anélkül, hogy mint máskor, a külföld támogatására számíthatna. Nagyon helyes azért, ha a háztartásokban úgy élnek, hogy az élelmiszerek el ne pusztuljanak, ha takarékoskodnak a tüzelőanyaggal, mert élelmiszert és tüzelőanyagot nem lehet most tetszés szerinti mennyiségekben a piacra hozni és a gazdagok pazarlása könnyen a szegények nélkülözését idézheti elő.

Ez a szempont tereli figyelmünket arra a nagy problémára, vajjon a monarchia közgazdasága a háború egész tartama alatt képes lesz-e meglévő készleteivel a népesség és hadsereg táplálkozásáról megfelelően gondoskodni?

A választ a kérdésre azzal a megnyugtató megállapítással kezdhetjük, hogy a háború gazdasági szempontból ránk nézve kedvezőbb időpontban alig törhetett volna ki.

Vizsgálódásainkat a legfőbb gabonaneműekre és a húsrá, mint legfontosabb tápszerekre korlátozzuk. És ha ekkor csupán a minden tekintetben kedvezőtlen 1913. év terméseredményeit vesszük is alapul (holott az 1914. évi számos vonatkozásban jobbak voltak), még akkor is a monarchia gabonaszükségleté egy egész háborús esztendő alatt fedezhető. A monarchia búzatermése az 1913. évi aratáskor 57.4 millió mm. volt. A búzabevételi többlet, ha a liszt kiviteli többletet leszámítjuk, mindössze 315 millió mm.-t tett ki. Még ebben a rossz esztendőben is tehát a monarchia búzaszükségletének mindössze egy-tizennyolcad részében szorult a külföldre. Rozstermelés dolgában még jobban állunk, 40 millió mm. öszttermés mellett csak 0.3 millió volt a behozatal. Ami végül a húszükségletet illeti, ennek fedezete is megnyugtató. A vágómarha be- és kivitele 1911-től 1913. évi átlagban mintegy 50 ezer mm. kiviteli többletet mutat fel. Csak a sertéskereskedelem bevitele több körülbelül 80 ezer métermázsával, ami azonban az összforgalom elenyésző hányadát teszi. Ha az összes vágóállatok ki- és beviteli forgalmát összegezzük, akkor körülbelül 100 ezer mm. többlet mutatkozik a kivitel javára.

Mégis a beállható szükség megelőzésére úgy a német birodalom, mint a monarchia megfelelő előkészületeket tett. Németország már a háború meg-üzenésekor kész törvényjavaslatokkal járult parlamentje elé, amelyek az élelmiszer kivitelét megakadályozzák, az élelmiszer behozatalát korlátozó és drágító vámokat felfüggesztik, az élelmiszerárak maximumának megállapítására hatalmazzák fel az illetékes helyi hatóságokat.

Nálunk kissé elkésve nyúltak hasonló rendszabályokhoz. A monarchiában csak október 9-én függesztik fel a gabonaneműek, a liszt, bab, borsó és lencse vámját, mikor már Románia a gabona kivitelét megtiltotta és az Amerikából való behozatal nemcsak az angol hajók ébersége, hanem Hollandia, Dánia és Olaszország megszigorított átviteli tilalmai következtében teljesen lehetetlenné vált. Ez is egyik oka többek között annak, hogy pl. december 15-én Németországban a búzát 29.74 K-val, a rozsot 25 K-val jegyezték, míg az östermelő Magyarországon a búza ára 4170 K, a rozs 32.70 K volt. A maximális árak megállapítása is túl későn történt, úgy, hogy azt a célt, hogy a drágaságot enyhítse és a termelőnek mindamelllett megfelelő kárpótlást nyújtson, már nem érhetette el. A megállapított maximális árak tényleg a legmagasabb árak az egész világon és azok is fognak maradni. Mert a maximális áraknak az a tulajdonságuk, hogy minden árutulajdonost ösztönöznek a legmagasabb árak elérésére, ami szűk készletek és sürgős kereslet mellett sikerül is. Ezeket a bajokat némileg enyhítette az a későbbi kormány¹ rendelet, amely a gabona hatósági rekvirálására jogosította a közigazgatás közegeit.

A drágaság minden háború kísérő jelensége és első sorban abból származik, hogy a hadviselés rendkívül nagy áruszükségletet igényel, míg a kínálat a termelőkéesség csökkenése és a behozatal nehézségei folytán jóval kisebb. Éhínségtől azonban, amely

régebben háborús esztendőkből dűlni szokott, egyáltalán nem kell tartanunk. A takarékosagra ellenben nagy szükség van. Mégis, amilyen elítélendő a pazarlás, olyan veszedelmes a közgazdaságra az élelmiszereknek egyes magángazdaságokban való felhalmozása, hetekre, néha hónapokra való összevásárlása, mivel ez az élelmiszereket oly időben vonja el tömegesen a piactól, amikor megfelelő pótlásukról hamarosan gondoskodni nem lehet. A mennyiség, mit az egyes gazdasszony félretesz, a közgazdaság össz-készleteivel szemben elenyésző lehet, összességükben azonban ezek a félelmi tartalékok jelentősek, veszélyesek és emellett céltalanok, mivel a közgazdaságot nagyrészt oly időpontban tehermentesítik, amikor már új termés és esetleg rendezett viszonyok is vannak. Az eljárás észszerűtlenségét hasonlaltal lehet legjobban megvilágítani. Ha valakit az erdőben hirtelen tűz lep meg, amelyet eloltani nem képes, az jól teszi, ha gyors futással menekül. Ha ellenben több ezer emberrel telt színházban támad tűz, akkor ugyanaz az eljárás mindenki részéről egyidejűleg megkísérelve, sokkal végzetesebb következményekkel járhat, mint maga az égés.

Az egyéni érdeknek a közérdek alá rendelése gazdasági téren is a legfontosabb, törvény háború idején. Senkinek sem szabad olyasmit tennie, ami általánossá válva, a bizalmat megingatja, az ijedelmet felidézi.

A nemzet gazdasági élete nem az egyes magángazdaságok laza[^] összefüggéséből áll ma, mint valaha, amikor az, akinek háza vagy birtoka véletlenül a hadműveletek színhelyén volt, utolsó mindenét is elvesztette, a háború borzalmaitól megkímélt területek lakói ellenben alig szenvedtek. Ma egy galíciai város elpusztítása mindannyiunkat anyagilag érinthet a gazdasági és hitelszervezet szoros kapcsolatai révén.

Sohasem szabad továbbá elfelejteni, hogy ellenünk nemcsak katonai téren folyik a háború, hanem gazdasági téren is. Gazdasági háború ez, nemcsak azért, mert a világgazdaságért, a világkereskedelemért folyik, hanem azért is, mert ellenfeleink reménye inkább gazdasági, mint katonai kimerülésünkre irányul. Háborúban nemcsak a harctéren, hanem a front mögött is kell küzdeni és lehet győzelmeket aratni. Hogy sikerült gazdasági tevékenységünket a normális színvonalra emelni, a legszebb győzelmek közé tartozik, amit a front mögött elérhettünk.

A győzelem nem volt könnyű. A monarchia modern gazdasági életének első ízben kellett a háború tűzpróbáját megállania, ellenállóképességét az események túlhatalmával szemben bebizonyítania. A háború kitörésekor a gazdasági életet a merevgörcsnek egy neme szállotta meg, hirtelen megbénulása összes életműködéseinek, soha nem tapasztalt állapot, mely a legsúlyosabb aggodalmakat ébresztette. De csakhamar beállott a fokozatos oldódási folyamat. Az ipar és kereskedelem ütere újból, habár eleinte igen szabálytalanul lüktetni kezdtek. Az életerők vérkeringése ismét megindult s velük visszatért a gazdasági öntudat, a gazdasági bizalom és a gazdasági bátorság. A monarchia gazdasági ereje sokkal szívósabbnak, sokkal ellenállóképesebbnek bizonyult, mint azt általában remélték.

A pillanatnyi helyzet megnyugtató képe azonban nem ment fel a jövőről való gondoskodás alól. Elő kell készítenünk a háborús közgazdaság átmenetét a normális viszonyokra. A béke megkötésével a hadbanálló férfiak túlnyomó része vissza fog térni rendes foglalkozása körébe. Millió meg millió munkáskéz felszabadul, haza jön, hogy kenyeret keressen. Idejekorán kell gondoskodnunk, hogy ezek a munkaerők lehetőleg azonnal elhelyezést találjanak, nehogy azok, akik a háborúban legtöbbet szenvedtek, a legtöbbet kockáztatták, kénytelenek legyenek a háború után is még újabb áldozatokat hozni. A gondoskodást meg fogja könnyíteni az a gazdasági fellendülés, amely minden háború után tapasztalható. Az elhasznált hadi szerek, megrongált hajók, épületek, utak helyreállítása, kiapadt készletek pótlása hosszú időre jövedelmező foglalkozást biztosítanak. A vállalkozási kedv megélnkül, a munka értéke emelkedik s vele együtt emelkednek a munkabérek is.

Nagyobb lendületet fog adni a közgazdaságnak a nemzeti termelés fokozottabb védelme. A háború közgazdasági tapasztalatai minden országot arra fogják ösztönözni, hogy a saját

szükségeit kielégítéséről önmaga gondoskodik.

A szabad kereskedelmi jelszók vissza fognak szorulni, a legtöbb kedvezményes szerződések el fognak tűnni és helyükbe olyan szerződések fognak lépni, amelyek lehetővé teszik, hogy a közös háborúban politikailag összeforrt nemzetek egymásnak olyan előnyöket biztosítsanak, amelyeket az ellenséges államokra ki nem terjesztenek. Hallatszanak már is hangok, amelyek a szomszédos és barátságos államok között szorosabb és termékenyebb viszonylatot akarnak létesíteni annál, amit az eddigi szerződések nyújtottak. A nagy háború a két központi hatalmat még közelebb fogja hozni, mint a kettős szövetség 1879. évi megállapodása. Gazdasági téren erre a közeledésre azért lesz szükség, mert a bekövetkező békében bizonyára nem fognak hiányozni olyan törekvések, melyek a két hatalom tengerentúli összeköttetéseit állandóan alákötni akarnák és ha a brit világuralomból csak valami is megmarad, az valószínűleg egységes brit vámunióba fog tömörülni. Az angol szabadelvű párt évtizedekre lejárta magát. Chamberlain ideája, a birodalom gazdasági egysége fel fog támadni és az angol gyarmatok és érdekszférák még jobban el lesznek zárva előlünk, mint valaha. Ennek elébe kell vágnunk azzal, hogy Európában biztosítsunk magunknak és egymásnak új piacot. A terjeszkedés iránya már meg van jelölve azon politikai kapcsolat révén, mely az Északi tengertől a Perzsa öbölíig terjed. Ausztria-Magyarország, amely egyrészt Németország, másrészt Törökország és Kisázsia között fekszik, igen fontos gazdasági feladat teljesítésére lesz hivatva.

Bár ma még a körülöttünk dúló világháború, eseményei foglalják le elménket és szívünket, a jövő problémáit már most kell előkészítenünk. Világgazdasági helyzetünk, egész gazdasági életünk jövője csak kevés vonatkozásban fog a háború előtti múltjába kapcsolódni, hanem főleg a háború hatásai és kimenetele szerint alakulni. A kimenetel az, amely elsősorban döntő lesz. Azért a háború befejezését nem óhajtjuk előbb és másképp, mint összes ellenfeleink teljes és végleges letörésével. Kívánjuk pedig nem csak azért, hogy politikai céljainkat elérjük, hanem, hogy véget érjen az örökös fegyverkezés, amely lassú égéssel emésztette gazdasági életerőnket. El is vagyunk tökévelve, hogy ezen gazdasági okokból reánk kényszerített háborút úgy katonai, mint gazdasági téren végig küzdjük, hogy kultúránk értékes javait gyarapíthassuk és utódaink részére fentarthassuk.

|